

HERMENOTİK Û EDEBİYATA KURDÎ YA KLASİK

Serdar YILMAZ,

Xwendekarê Doktorayê, Zaningeha Mardin
Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yên li
Türkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda
Kurdî, Mardin-Türkiye.

e-mail.bamedserdar@gmail.com.

ORCID: 0009-0001-2283-2778

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 23.05.2023

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 05.09.2023

Published / Makale Yayın Tarihi: 20.10.2023

Doi: 10.35859/jms.2023.1300699

**Değerlendirme ve İntihal/Reviewing and
Plagiarism:**

Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine göre
en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir.
Makale intihal.net adlı intihal sitesinde
taranmıştır. / This article has been reviewed
by at least two anonym reviewers and scanned
by intihal.net plagiarism website.

Citation/Atıf:

Yılmaz, S. (2023). Hermonetik û Edebiyata
Kurdî ya Klasik, The Journal of Mesopotamian
Studies, Jimara Taybet a Edebiyata Kurdî ya
Klasik, rr. 146-159,
DOI: 10.35859/jms.2023.1300699

Serdar YILMAZ

KURTE

Ev xebat têgeha hermenotîkê, xebatên bi rêbaza hermenotîkê yên di edebiyata Kurdî ya klasîk de hatine kirin û behsa pêwîstiya hermenotîkê weke rêbaz ji bo edebiyata Kurdî ya klasîk dike. Armanca me di vê xebatê de nasandina têgeha hermenotîkê, cihê hermenotîkê di edebiyata Kurdî ya klasîk de û lêkolîna xebatên ku bi rêbaza hermenotîkê di edebiyata Kurdî ya klasîk de hatine kirin e. Hermenotîk di çanda Rojava de sistemek fikre ya bi bandor û rêbazeke fikrê ya popilîst e. Di roja me de hermenotîk ji rêbaza teolojiye derketiye û bûye rêbaza hûner û edebiyatê. Hermenotîk di roja me de dûrketina ji fikren deng û azad kirina ramanan e. Hermenotîk bingeha her tiştê ku **şirove** û famkirin tê de ye. Mijara hermenotîkê ya bingehîn deşifrekirina metnan e. Şirove kirin dilê hermenotîkê ye. Meriv dikare hermenotîkê di çanda Îslamê de bi navê te'wîlê bide nasîn. Hermenotîk, ji bo edebiyata Kurdî wateyeke nû ye û çiyê xwe di qada edebiyata Kurdî de hîn baş nedîtîye. Li Bakur di vi warî de baş xebat nehatine kirin. Çend xebatên ku di warê hermenotîkê de hatine kirin jî li Başûr hatine kirin. Pêwîst e di qada hermenotîkê de berhemên Kurdî yên klasîk bi hûngilî bêne **şirove** û lêkolîn kirin.

Peyvên Sereke: Hermenotîk, Şirovekirin, Edebiyata kurdî ya klasîk, Şerh, Te'wîl.

Hermenotik ve Kûrt Klasik Edebiyatı

ÖZ

Bu çalışma hermenotik kavramından, Kûrt klasik edebiyatında hermenotik metoduyla yapılan çalışmalar ve Kûrt klasik edebiyatında hermenotik metodunun öneminden söz etmektedir. Bu çalışmada amacımız hermenotik kavramının tanıtılması, hermenotiğin Kûrt klasik edebiyatında yeri ve hermenotik metoduyla Kûrt klasik edebiyatında yapılan çalışmaları araştırmaktır. Hermenotik düşünce sistemi batı kültüründe çok etkili ve popüler bir düşünce akımıdır. Günümüzde hermenotik teoloji yönteminden çıkıp doğrudan bir edebiyat ve sanat düşünme metodu haline gelmiştir. Hermenotik günümüzde dar görüşlerden uzak ve düşüncelerin özgürlüğü haline gelmiştir. Hermenotik içinde yorum ve anlama bulunan her şeyin temelidir. Hermenotikin asıl konusu metinleri deşifre etmektir. Yorumlama hermenotiğin kalbidir. İslam kültüründe hermenotik te'vil ile tanıtılabilir. Kûrt klasik edebiyatı için hermenotik yeni bir anlamdır ve Kûrt klasik edebiyatında tam yerini almamıştır. Kuzey'de bu alanda çalışmalar yeterli olmamakla birlikte Güney'de kısmen daha fazla hermenotik ile ilgili çalışmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayla klasik Kûrt eserlerin hermenotik metodla daha fazla yorumlamaya ve araştırılmaya ihtiyacı olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hermenotik, Yorumlama, Klasik Kûrt edebiyatı, Şerh, Te'vil.

Hermeneutics And Classical Kurdish Literature

ABSTRACT

This study deals with the concept of hermeneutics, studies with the method of hermeneutics in classical Kurdish literature and the necessity of hermeneutics as a method for classical Kurdish literature. Our goal in this study is to introduce the concept of hermeneutics, the place of hermeneutic in classical Kurdish literature and to study the works done with this method in classical Kurdish literature. Hermeneutics is an effective system of thought and a populist way of thinking in Western culture. Nowadays, hermeneutics has moved away from the framework of the theological method and has become the method of art and literature. Today, hermenotics has turned away from narrow views and has become the freedom of thoughts. Hermeneutics is the foundation of everything that involves interpretation and understanding. The main subject of hermeneutics is the deciphering of texts. Interpretation is the heart of hermeneutics. One can introduce hermeneutics in Islamic culture by the name of ta'wil. Hermeneutics is a new meaning for Kurdish literature and has not yet found its place in the field of Kurdish literature. In the North, no studies have been carried out in this area. Some studies on hermenotics have done in the South. In the field of hermeneutics, classic Kurdish works must be carefully interpreted and studied.

Keywords: Hermenotic, Classical Kurdish literature, Commentary, Interpretation.

EXTENDED ABSTRACT

At the outset, we would like to mention the reason for the title "Hermeneutics and Kurdish classical literature". We wanted to draw attention to this topic, since no work on this subject has been done in the North so far, and we also wanted this article to be a start for those who will work in the field of hermeneutics in the future.

Kurdish classical literature is a written literature. Kurdish classical literature includes Kurdish folklore, faith, politics, astronomy, philosophy, mythology, etc. Kurdish classical literature is not just a few mystical poems written in aruz. Kurdish classical literary works need to be studied in detail

and with different methods. We can clearly say that the Kurdish language is in need of reinterpreting Kurdish classical works. Because Kurdish classical literature draws its subjects from many sources. It draws on all religious subjects, the Qur'an, the hadith, the prophet's parables, miracles, famous personalities, nature, cosmography, celestial science, unknown secrets, and all sciences and cultures. Our aim in this article is to introduce hermeneutics, to draw attention to the place of hermeneutics in Kurdish classical literature, to draw attention to the need for hermeneutics of Kurdish classical literary works and to examine the work done in this field so far. Before entering the subject, we would like to focus on the concepts of commentary, tafsir and tawil.

The concepts of commentary and tawil are confused with each other. There is a bond of interpretation at the basis of tawil (Kortantamer, 1992: 1). At the beginning of understanding there is interpretation. In tawil, on the other hand, the text is interpreted in general and in detail. Most of the works in Kurdish classical literature can be called commentaries.

Tafsir is a term used for the writing and putting forward views that explain the verses and verses of the Qur'an. Tafsir focuses on the true meanings of the verses of the Qur'an. Tawil, on the other hand, focuses on the multiple meanings of the Qur'an (Gültekin, 2020: 137).

Tevîl is the evaluation of sentences in detail and the interpretation of words and sentences. It is the finalization of a meaning (Yavuz, 2012: 27). We can see tawil as the equivalent of hermeneutics. In history, human beings have always wanted and endeavored to find new meanings.

Hermeneutics is expressed as interpreting the messages brought by Hermes (Gadamer, 2003: 13). Hermes is an intermediary between God and human beings (Özcan, 2000: 13). The first examples of hermeneutics were the interpretation of sacred books and classical language (Palmer, 2003: 37). The traces of hermeneutics go back to Aristotle and Homer (Aytaç, 1999: 89- 90). In Western hermeneutics, texts are interpreted with the help of philology and human sciences (İnalçık, 2002: 22). Interpretation is the heart of hermeneutics (Palmer, 2003- Bilen, 2002: 32). With interpretive hermeneutics, it reveals the contents of the text and the hidden meanings that many people do not know as knowledge in literature (Toprak, 2016: 9).

Hermeneutics is a new meaning in Kurdish literature. It has not found its place in Kurdish literature. It has been determined that no studies on hermeneutics have been conducted in the North, and the few studies that have been conducted have been conducted in the South. Two doctoral theses were prepared in the South in Kurdish Sorani and Kurdish Kurmanji dialects with the hermeneutic method in Kurdish classical literature. Dr. Hussein Osman Abdurrahman Êrweyî prepared his doctoral thesis in Kurdish Kurmanji dialect at Soran University in 2013. The topic of his doctoral thesis is Melayê Cizîrî's ode "hê di ber qalû belayê" with a hermetofic reading. This ode of Melayê Cizîrî consists of 17 couplets. In the ode, Mela talks about existence. This doctoral study consists of 397 pages. The most remarkable aspect of this study is that a very long doctoral thesis was prepared on a 17 couplet ode. Êrweyî used the hermeneutic method of Paul Ricœur.

The second study we will analyze is a doctoral dissertation in Kurdish Sorani dialect titled "The Hermeneutics of Sophian Poetry" (Mehwî) by Hemin Omar Ahmed. This thesis was prepared at the University of Sulaymaniyah in 2014. This thesis consists of an introduction and three chapters. It talks about the Sufi opposition of the ghazal, the concepts of woman, cemal, jalal and kemal. It talks about the mey, which is a Sufi heritage. It also talks about the hermeneutic reading of the phonology as a tool for hermeneutic reading, the poet's experience and the ipsthology of understanding. He also talks about the hermeneutics of semiology and the contribution of logic to hermeneutic reading. He talks about the problems of hermeneutics with Sufism and the interpretations made in the name of commentary and tawil. He emphasizes the Sufi elements.

In conclusion, we wanted to find out what hermeneutics is, why hermeneutics is used in literature, the place of hermeneutics in Kurdish classical literature and what studies have been carried out. Hermeneutics is a new subject for Kurdish literature and has not been well established in Kurdish literature. For a better understanding of Kurdish classical literature, the method of hermeneutics should be used and Kurdish classical works should be studied, analyzed and interpreted in detail.

Destpêk

Di despêkê de em dixwazin behsa sedema danîna serenavê *hermetotîk û edebiyata Kurdî ya klasîk* bikin. Heta niha li ser mijara hermetotîkê û bi rêbazên hermetotîkê weke xebat li Bakûr ji ber ku tu xebat nehatine kirin, me xwest ku em balê bikişînin ser vê mijarê û di vê qadê de valahiyekê dagirin. Me xwest ku ev gotar bibe despêkek ji bo kesên ku di pêşerojê de xebatan li ser mijara hermetotîkê bikin.

Edebiyata Kurdî ya klasîk edebiyateke nivîskî ye. Edebiyata Kurdî ya klasîk di serdema Îslamê de, di bin bandora unsûrên dînî de hatiye afirandin. Edebiyata Kurdî ya klasîk ji sedsala XIIIan heta sedsala XIXan berdewam kiriye. Li erdnîgariyeke fireh û bi zaravên cuda xwe gihandiye roja me (Adak, 2013: 15). Bi pejirandina dînê Îslamê, Kurd ketine bin bandora ola Îslamê. Herwekî di qada edebiyatê de Kurd ketine bin bandora Îslamê û edebiyateke nivîskî, Îslamî derketîye meydanê. Em dikarin bipirsin ji bo çî pêwîstîya hermetotîka edebiyatê, bi taybetî ya dîwanan giring e? Ji ber ku çanda îro ya Kurdan û şertên jîyanê ne mîna dema ku ev berhem hatine nivîsîn. Ji ber ku edebiyata Kurdî ya klasîk bi mijarên xwe gelekî berfireh e. Edebiyata Kurdî ya klasîk ji folklorê Kurdan bigire heta bawerî, siyaset, astronomî, felsefe û mîtolojiya wê demê ya heyî di xwe dihewîne. Em nikarin tenê bibêjin ku edebiyata Kurdî ya klasîk çend heb helbestên ku bi wezna erûzê û bi mijarên tesewufê hatine nivîsîn e. Pêwîst e ev berhemên edebî bi awayekî hûgîlî ji bo xwendevanên îro bi rêbazeke cuda yanî bi rêbaza hermetotîkê werin analîz kirin.

Em dikarin bibêjin ku zimanê Kurdî mihtacê şirovekirina filolojiya Kurdî ya klasîk e. Ji ber ku edebiyata Kurdî ya klasîk mijarên xwe ji gelek çavkanîyan distîne. Ji hemû mijarên dînî, qur'an, hedîs, qisetên pêxemberan, mucîzat, kesayetên navdar, xweza, kozmografya, felekiyat, esrarê keybê û ji hemû zanyarî û çandan xwe xwedî dike û wan mijaran kêr-zêde di xwe de dihewîne (Yılmaz, Serdar, 2015: 87). Ji ber ku edebiyata Kurdî ya klasîk ji hêla ziman û ji hêla mijaran ve qadeke fireh e, pêwîst e bi awayekî baldar û zanistî li ser tekstên edebiyata Kurdî ya klasîk bê rawestandî. Me xwest ku em bizanibin ka li ser edebiyata Kurdî ya klasîk bi çavê hermetotîkê weke milletên din Kurdan çî xebat kirine û di çî astê de xebat hatine kirin. Armanca me di gotarê de; danasîna hermetotîkê, cihê hermetotîkê di edebiyata Kurdî ya klasîk de, balkişandina pêwîstîya hermetotîk kirina tekstên edebiyata Kurdî ya klasîk û heta niha xebatê di edebiyata Kurdî ya klasîk de bi rêbazên hermetotîkê hatine kirin e. Berîya ku em têkevin mijarê pêwîst e ku em çend têgehên îzah bikin. Em dixwazin li ser têhgehên mîna şerh, te'wîl û tefsîrê rawestî. Gelo tefsîr, şerh û te'wîl yek in an ji hev cuda ne. Dawiyê em ê têkevin mijara hermetotîkê û di edebiyata Kurdî de xebatên ku li ser hermetotîkê hatine kirin rawestî.

1. Şerh

Di ferhengê de bi wateya jêkirina goşt, fireh kirin û belav kirina tiştêkî, îzah kirina pêyvên ser wan girtî tê qebûl kirin (Ibnî Manzûr, 2004: 522). Di şerhê de bêje û hevokên ku ji hêla xwendevanên nayêne famkirin tene îzah kirin. Di şerha metnan de bi tevahî parçe kirina metnan tê kirin. Lê di te'wîlê de şirovekirina metnan bi awayekî tevahî tene analîz kirin. Şerh û te'wîl li gorî bikaranîna çavkanî û delîlan, weke; bikaranîna ayetan, hedîsan peyvê mezinan, qisetên peyxemberan, metnên edebî û hwd hinekî dişibîne hev.

Şerh weke têgeh ravekirina ziman, naverok û hukmê hedîsan e (Aydınlı, 2015: 293). Weke têgeha hedîsê şerh, ravekirina bêje û têgehên rîwayeta hedîsekê ye (Efendioğlu, 2010: 559). Her çiqas şerha berhemên ku di warê tefsîr, fîkîh, kelam, edebiyat, dîrok, mentîq û tibê de hatine nivîsîn jî, dema ku dibe şerh tiştê herî pêş ku tê eqlê meriv ‘ilmê hedîsê ye. Ev têgeh bi hedîsê re bûye wekhev û bi qalibê “şerhul hadîs” re bû ye weke qadekê (Şeker, 2015: 11).

Têgehên şerh û te’wîlê ketine nava hev. Bingeha te’wîlê bi navgîneke şerhe tê kirin (Kortantamer, 1992: 1). Di despêka famkirinê de şerh heye. Armanca **şirove** kirina metnên edebiyata Kurdî ya klasîk, bi taybetî helbest, ji bo baştirîn têgihîştina wan berheman in. Her çiqas te’wîl û şerh weke têgeh ji hêla wate pratîkê ve ketibin nava hev jî lê di bingeha xwe de ne yek tiştin. Di despêka metnekê de pêşî şerh tê kirin dawiyê te’wîlê tê kirin. Di tarîxa Îslamê de kevneşopîya şerh kirina pirtûkan pir belav e. Şerha gelek pirtûkan hatiye çêkirin. Herwekî di edebiyata Kurdî ya klasîk de gelek şerhê dîwanên helbestan hatine çêkirin. Di serî de şerhên ku li ser dîwana Melayê Cizîrî hatine çêkirin pir in. Rêbaza şerh kirina berhemên edebiyata Kurdî ya klasîk tev mîna hev in. Weke mînak duwazde xebatên şerhên dîwana Melayê Cizîrî hene ku nivîskarên wan ev in: 1. Mele Yehyayê Mizûrî 2. Seyid Ehmedê Kilirmanî 3. Şêx Qedriyê kurê Hesên 4. Mele Ebdurrehîmê Westanî 5. Mela Ebdusselam Nacî 6. Mela Ehmedê Zivingî 7. Ebdurrahman Şerefkendî 8. Cegerxwîn 9. Abdulkûit Septîoğlu 10. Celalettin Yöyler 11. Mihemed Emîn Duskî 12. Abdulbaqî Turan. Lêbelê kêma zêde bi heman rêbazê hatine şerhkirin. Em dikarin van xebatan tevan weke şerh bidine nasîn. Dîsa em dikarin behsa çend gotarên ku ji hela Yakup Aykaç û Veysel Başçı ve hevpar hatine nivîsîn bikin. Ev her sê xebat li gorî tabîra nivîskarên gotaran bi navê şerhê hatine nivîsîn. Ev gotar bi navê 1. Dahûrîneke Tesewîfî li ser Qesîdeya Çelebî ya Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî (Aykaç û Başçı, 2022: 74-103). 2. Şerha Tesewîfî ya Qesîdeya Bangê Weys a Kerbelayî (Başçı û Aykaç, 2022: 537-562). 3. Şeyh Muhammed Kerbelâyî’nin Mevlâna Halid-i Bağdâdî’nin Gazeline Yazdığı Tahmîsin Tasavvufî ve Edebî Şerhi (Aykaç û Başçı, 2022: 63-91) ne. Dîsa bi heman rengî gotara Aykaç (2023: 195-227) jî heye ku bi navê *Analîzeke Edebî li ser Muşâ‘ereya Aşîq û Maşûq a Rûhî* hatiye weşandin. Her çiqas bi awayekî fireh û serkeftî ev xebat hatine kirin jî lê ne bi rêbazên hermetofîkê hatine kirin. Weke mînak em dixwazin behsa gotara *Dahûrîneke Tesewîfî li ser Qesîdeya Çelebî ya Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî* bikin. Ev qesîde ji 17 beytan pêktê. Di despêka gotarê de behsa binemaleya Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî, têkiliya wan û terîqetan û kurtejiyana Şêx Şemsedîn dîke. Paşî *Qesîdeya Çelebî* ji hêla rûxsarî, ziman û devokan îzah bûye. Nezîreya ku ji hêla Nûr Elişanê Îsfahanî (kd.1797), (Aykaç û Başçı, 2022: 84) di gotarê de hatiye destnîşan kirin. Têgeha “Çelebî” ji hêla wate, dîrok û tesewîfê ve hatiye îzah kirin. Paşî 17 malikên qesîdeyê ji hêla ferhengî peyvên sereke wateya wan hatiye dayîn û bi kurtasî wergera beytan hatiye kirin. Bi navê şîrovê, şiroveya malikan hatiye kirin. Herî dawî jî bi awayekî kurt hunerên edebî destnîşan bûne. Her sê xebat bi heman rêbazê hatine kirin. Ev her sê xebat jî bi pirina nêzî metoda şerha klasîk in. Di kevneşopîya metoda şerha klasîk de, bi heman rêbazê wateya peyvên Erebi û yêna Farisî têne kirin û peyv weke hevok têne çêkirin. Bi awayekî berfireh li ser **şirovekirina** peyvên, malikan, helbestan nabe. Li gorî kevneşopîya şerhê ku ji wateya ferhengî, têgînî, rêzimanî û dawiyê wateya wan weke hevok sazkirinê pêktê. Heta roja me jî di edebiyata Kurdî ya klasîk de ev rêbaz dewam kirîye. Lê bi bandora çanda Rojava ev rêbaz hatiye guhertin. Herçiqas gelên weke Erebi, Faris û Tirkên ev rêbazên modern di edebiyata xwe de bikaranîbin jî Kurdan heta niha weke **pêwîst** ev rêbaz bikarneanîne. Pêwîst e di vê serdema modern de ev rêbazên klasîk ya şerhkirina dîwanan di ber çava re derbas bibe û bi rêbazên modern weke gelen din Kurd jî metnên xwe yê edebî bi rêbazên cuda bidine famkirin û şirovekirin.

2. Tefsîr

Di ferhengê de bi wateya daxwuya kirinê tê vegotin. Tefsîr ji koka “fesr”ê çêbûye û bi wateya birina sergirtina peyv û hevokan e (Birişik, 2011: 281). Her çiqas nîfşê tefsîran hebin jî lê meriv dikare tefsîrê mîna şerhê bide nasîn. Ji ber ku herdu jî raste rast li ser peyvên ser wan girtî dirawestin.

Di despêka tefsîrên Qur’anê de te’wîl bi wateya tefsîrê dihate nasîn. Weke mînak; Te’wîlû Muşkilîl Qûr’an ya Îbn Kuteybe û Camîlûl Beyan ‘En Te’wîlî ayî’l Qur’an ya Taberî bi navê te’wîlê hatine binav kirin. Dawiyê ev hişmendî û rêbaz hatiye guhertin û berhem bi navê tefsîrê hatine kirin. Matûrîdî cudahî xistiye nava te’wîl û tefsîrê û gotiye tefsîr tiştê ku wateya wê yek e û te’wîl tiştê ku wateya wê gelek e (Yavuz, 2012: 27).

Di kevneşopîya tefsîrên Qur’anê de du heb şiklên tefsîran hene. Yek ji şiklên tefsîran tefsîra rîwayet ya din tefsîra dirayet e. Di tefsîra rîwayet de mûfessîr metnan dispêre bûyerên dema nûzûlê û agahiyên rêzimanî, bi awayekî objektîf xwe digihîne wateya metnan. Di tefsîra dirayet de mûfessîr xwe naspêre rastiye dîrokê û ne ji agahiyên rêzimanî rasterast xwe dispê şiroveya xwe û eqlê xwe (Ebu zeyd, 2014: 239). Tefsîra dirayet ji ber ku şirove û fikren eqlî tê de hene hinekî nêzî hermetotîkê ye.

Yên ku tefsîra rîwayet dicibînin ji wan re dibêjin ehle sünnet û selefê salihîn. Yên ku tefsîra dirayet dicibînin ji wan re dibêjin felasîfe, mu’tezîle, şîa û mutesewwîf. Di dîroka Îslamê de li hemberî ehlê tefsîra dirayet bertekê tund hatine nişandan, heta gelek caran pirtûkên wan hatine şewitandin. Lê em dikarin bibêjin ku di tefsîrên rîwayet de, weke tefsîra Ibn Abbas îctîhad û te’wîlên berbiçav hene (Ebu zeyd, 2014: 239).

Tefsîr, rêbaza li ser manaya heqîqî yê lefzên Qur’anê diraweste. Te’wîl li ser lefzên ku wateya wan pir in diraweste û ji bilî wateya berbiçav, bi taybetî li ser wateya wan ya eqlî, mecazî û subjektîf diraweste (Gültekin, 2020: 137). Em dikarin bibêjin ku tefsîr û te’wîl seranser ne mîna hev in, ji hev cuda ne.

3. Te’wîl

Di ferhengê de vegeerîna gihaştin, vegeerîna hatinê tê vegotin. Ji koka “evl”ê çêbûye. Bi hûrgilî nirxandina peyvê û şirovekirina gihaştina wateya peyvê ye. Gihandina asta tiştêkî ya herî dawî ye (Yavuz, 2012: 27). Meriv dikare *te’wîlê* bi beramberiya hermetotîkê bide nasîn. Ji ber ku te’wîl mijaran bi awayekî cuda dinirxîne. Însan, di dîroka zanistê de, di her warî de her daim xwestîye û hewl daye ku wateyên nû bibîne.

Her çiqas di metnên edebî de em nîfşên tewîla bikarnînin jî, lê di lîteratura Îslamê de gelek nîfşên te’wîla henin. Herwekî te’wîla ze’îf, te’wîla fasîd, te’wîla nexweş, te’wîla dûr û te’wîla bi zorê hatine bi nav kirin (Kaya, 2018: 132). Mufessîran, ev te’bîr ji bo wan kesên ku te’wîla ayetan û hedîsan baş nekirine birkarînin.

Di tarîxa Îslamê de tefsîr ji bo wateya metnên olî, bi taybetî rave kirina ayetên Qur’anê hatiye bikaranîn. Peyva şerhê jî ji bo ravekirina metnên olî hatiye bikaranîn (Gültekin, 2020: 148). Em dikarin bibêjin ku şerh û te’wîl ne yek tiştin.

4. Hermetotîk

Navê hermetotîkê, bi şirovekirina peyamên ku Hermes ragihandine tê îfade kirin (Gadamer, 2003: 13). Sazumankarê têgeha hermetotîkê *Hermes* Xwedayê rêvî û şivanan e. Di nava Xweda û însanan de peyamberek e. Koka navê Hermes bi wateya kevirê sînor ji *hermaxê* tê. Ew di sînorê zanebûn û nezanîne de rêbertiya rêwiyan û însanan re bi erka xwe yî peyamberîyê tiştên tene zanin û tiştên nayine zanin nêzîkî hev dike (Özcan, 2000: 13).

Di tevên çandan û şaristaniyan de bi kêmanî sê taybetmendiyê Hermes yê hevpar hene. Bi tofanê tê bi bîr anîn. Di çandan tevan de merivekî bijarte, zana, nebî û welî tê nasîn. Ya herî giring ku derketiye maqamekî bilind (esman) e (Kılıç, 1998: 228). Em dikarin bibêjin ku hermetotîk pîrek e. Hewildaneke ku asoyên du cihanên ji hev biyanî digihîne hev.

Hermetotîk, bi Yunanî tê wateya werger û şirovekirinê, ji bêjeya hermeneuo hatiye afirandin. Koka wê ya mîtolojîk digihêje Hermes. Şiklên hermetotîkê cara pêşî, ji şirovekirina pirtûkên pîroz û ji ûnsurên filolojiya klasîk pêk hatiye (Palmer, 2003: 37). Di mîtolojiya Yûnan de Hermes, navbeynkariyê di nava Xweda û însanan dike. Peyamên Xweda bi awayekî rast şirove dike û digihîne însanan. Di despêkê de hermetotîk, ji bo ku peyamên îlahî baştir werin famkirin ji bo şirovekirina Încilê hatiye bikaranîn.

Şopa hermetotîkê digihêje heta Arîstoteles û Homeros (Aytaç, 1999: 89-90). Arîstoteles di *Retorîka* xwe de, tevahiya berhemekê nivîskî perçe kiriye. Nîfşên têgehên ji hev cuda kirine. Bandora peryodên ritmê, mecazan (metefor) hîn kiriye (Wilhelm, 1999: 91). Ji bilî şirovekirina pirtûkên pîroz em dikarin *Peotîka Arîstoteles* weke şiroveya filolojiya klasîk bidine nasîn.

Hermetotîk ne zanyariyek e, bingeha her tiştê ku şirove û famkirin tê de ye. Mijara wê ya esas deşifre kirina metnan e (Özcan 2000, 10: 89). Me got hermetotîk famkirin û **şirovekirina** metnan e. Di dîrokê de ev mijar her daîm bûye mijareke edebî. Sedema wê jî ji bo ku ji famkirina metnan re tu sînora nehatiye danîn.

Her çiqas têgeha hermetotîkê bigihêje sedsalên kevin yê fikra Yunanî jî, bi wateya xwe ya felsefî Wilhelm Dilthey bikaraniye. Li gorî Wilhelm Dilthey her cure fêmkirin bi jiyane re têkildar e. Li gorî wî wateyên fêmkirinê yên bingeh û yên bilind hene (Aytaç, 1999: 92). Bi Wilhelm Dilthey hermetotîk di felsefeyê de hatiye bikaranîn.

Di hermetotîka Rojavayî de şirovekirina metnan bi alîkariya filolojîyê, zanistên beşerî, civakî û felsefê bi awayekî fireh tê kirin. Di Îslamê de bi batiniyê û bi tesewifê gihiştina wan wateyan. Li gorî Îmam Xezalî di her tiştî de derveyek (zahîrek) û hundirek (batînek) heye. Ayetên Qur'anê jî wateyên wan yên lefzî û batîni hene. Ji tefsîrên meşhur ya Fexreddîn Razî de têgehên felsefê û tesewwifê hatine bikaranîn (Înalçık, 2002: 22).

Armanca hermetotîkê têgihîştina pîrgirêkan e. Li gorî filologê sedsala 19. Boeckh hermetotîk hewildaneke famkirina berhemekê ku ji famkirina nivîskarê wê berhemê baştir e (Tatar, 2004: 8-24). Şirovekirin dile hermetotîkê ye. Mutercim berhemên ku di wextekî de hatine nivîsandin, dixwaze hilgire wextê xwe û bi bi vî awayî 'alema xwendevanan û metin bigihîne hev (Palmer, 2003: 62 -Bilen, 2002: 32).

Yek ji rêberê hermetotîka nûdem Schleiermacher dibêje: Armanca hermetotîkê ne ku perçeyên zor yê metin ji hev derxe û famkirinên şaş ji holê rake. Armanca wê rasterast şertên famkirinê û rêbazên şirovê bîne meydanê ye (Tatar, 2004: 20). Cara yekem bi bandora F. Schlegel, Schleiermacher xwestiye ji hermetotîkê re wateyeke giştî deyne û ji hêlên wê yê dogmatîk rizgar bike. Schleiermacher nunerekî hermetotîka klasîk e. Schleiermacher têgeha hermetotîkê ji wate ya wê yî teolojîyê derxistiye û kiriye rêbazek ji bo analîzîkirina metin û têgihîştina wan. Di roja me de hermetotîk di pir ciyan de bandora xwe didomîne. Di binê vî bandorê de gelek têgehên hermetotîkê derketine holê.

Di edebiyatê de şirovekar, tiştê ku di hundirê metin de heyî û tiştê ku haya gelek kesan jê tune, daxwuyakirina wateya veşartî ya metin û parvekirina wê weke agahî dike (Toprak, 2016: 9). Li gorî Dilthey, berhemên edebî guherînan di civaka dîrokî de nişan didin û dibin şahidên guherînan. Edebiyat, bi jiyana însan ya derûnî jî re alaquadar e. Lo gorî Dilthey edebiyat û hûner weke têgihîştina hebûnê

ne (Dilthey, 1999: 34). Berhemên edebî, çiqas hebûnê bi hostayî şîrove bike ,evqas wê bala meriv bikşîne. Ew dinya ya ku pêşkêşî meriv dike pêwîst e ku naskirî be (Gadamer, 1990: 90). Hinek faktorê di metnekê de weke dem, cîh û ziman, dibe ku tiştêkî neyîne hişê xwendevanan. Armanca hermetotîkê bi navgîna şîrovê, derbas kirina van astengîyan e. Em dixwazin çend mînakên ji Şêx Şemseddîn Exlatî bidin:

مست و خرا بم ژمی تن تل لات لا لا

دبیژم از یا لبی تن تل لات لا لا¹

Mest û xerab im ji meyê *ten tele lat la la*
Dibêjim ez ya lebeyê *ten tele lat la la* (Serdar, 2015: 123)

عنبر و مسلک و بخورم صحف و لؤحوزبورم²

اکر و افم و نورم تنناها یا هو

‘Enber û misk û bixûr im Sihuf û Lewh û Zebûr im
Agir û av im û nûr im *tenenaha ya hû* (Serdar, 2015: 146)

Li jorê di beytan de du qalibên ku helbestvan weke qalibên serbixwe ava kirine hene. Qalibê *ten tele lat la la* (تن تل لات لا لا) û qalibê *tenenaha ya hû* (تننا ها یا هو) ye. Dema ku ev qalib û qalibên weke van di helbestan de bi rêbazeke hermetotîkî, bi awayekî berfireh, neyêne analîz kirin wê xwendevan baş tê de negihêjin. Ka armanca helbestvan ji avakirina van qaliban çîye? Beramberiya van qaliban di termonolojiya tesewifê çîye? Weke mînak em dikarin qalibê *tenenaha ya hû* şîrove bikin:

Tenenaha ya hû (تننا ها یا هو) li gorî sofîyan ku bi felsefeya Wahdet-ul Wicudê ve girêdayine, kinkirina *ente ena; ene îlah, ya hû* (انت انا؛ ان الاله ، یا هو) ye (Yılmaz, Serdar, Bamed, 2015: 64). Beriya em analîza qalibê *tenenaha ya hû* (تننا ها یا هو) bikin pêwîst e em hinek agahî derbarê wahdetul wicudê bidin. Wahdet-ul Wicudê: Bi Erebi yekîtiya hebûnê ye. Ji bilî Xweda tunebûna hebûna hebûnê ye. Wahdet-ul wicudê bi zewqê tê bidestxistin û bi jîyanê jî tê zanîn. Li gorî wehdet-ul wicudê her tiştên hebûnê tecelliyatên Xwedane (Cebecioğlu, 1997: 683). Em dikarin qalibê *tenenaha ya hû* (تننا ها یا هو) li gorî felsefeya wahdet-ul wicudê analîz bikin.

Şêx Nureddîn Birîfkanî ev qaliba bi awayekî berfireh tehlîl kiriye. Dema ku tehlîla vî qalibi dike bi felsefeya wahdet-ul wicudê ve girêdide: Çi kelimên heyî weke şetafat, reng, çêbûn, beqa, fena û tiştên heyî tev ji gotina *Laîlahe Îlallah* (لااله الاالله) çêbûne. Şêx Şemseddîn xwestîye di wirdên xwe de yekîtiyekê di nava xwe û Rebbê xwe de çêke û hem jî di gotinê de veqetandinekê deyne (Birîfkanî, 1986: 92). Ev qalib li cem Şêx Şemseddîn weke *Laîlahe Îlallah* (لااله الاالله) e. Bi zikre *tenenaha ya hû* (تننا ها یا هو) îlahê batil tune dike. Şêx Şemseddîn dî bahweriya xwe ya Wahdet-ul Wicudê weke mutesewwifê mîna Hallacê Mensûr bi şatafat û serxweşiya eşqê neaniye ziman. Ji bo ku gotina *enel-heq* (انل حق) ji ser zimanê wî neye girtin, Şêx Şemseddîn gotiye *ente-ena* (انت انا). Yanî ji bo ku weke Hallacê Mensûr neyê famkirin gotiye *tenenaha ya hû*.

Li gorî şêx Şemseddîn, bi nerîna wahdet-ul wicudê *tenenaha ya hû* (تننا ها یا هو) tewhîda heqîqî guhertina zat bi zatê heq e û guhertina sîfatê ebd bi sîfatê heq e. Ev giranbûna kâinatê weke hesinê din ava agir de ye. Dema ku hesin din ava agir de sor û zer dibe, dibe mîna agir. Lê di eslê xwe de hesin nabe agir. Lê hesin mîna agir dide xwuyakirin. Di esere xwe de germayî wî dike mîna agir.

¹ Destxeta Şêx Mihemed Tahirê Birîfkanî û destxeta Şêx Memduhê Birîfkanî.

² Destxeta Şêx Mihemed Tahirê Birîfkanî û destxeta Şêx Memduhê Birîfkanî.

Em dixwazin hinekî din li ser qalibê tenanaha ya hû (تتناها يا هو) rawestin. Hahahana ya hû (هاهانا) zikrê zimanê şevê ye. Naha (ناها) bi wateya ez Xwedê me. Elîfa (ا) Naha (ناها) îşareta gihandina ezê bi ebedê dike. Nisbeta bi bal axir û ezê gotina Naha (ناها) ye. Herfa h (ه) yê îşareta dirêjbûna kesayeta di alema fanî dike. Herfa Elîfê (ا) îşaretî kesayeta heqîqî dike. Ya hû (يا هو) gotineke piştî tevahiyê ye. Zikirkirina Ellah (الله) bi zimanê şevê ye û zikirkirina çiya, cewahiran û hewaye ezman e (Yılmaz, Serdar Bamed, 2015: 66).

Qalibê duyemîn ku me li jorê di nava malike de dabû qalibê tentelelat la la (تن تل لات لا لا) ye. Herwekî ku ev qalib jî weke qalibê tenanaha ya hû (تتناها يا هو) hatiye şifre kirin. Pêwîst e ku em vî qalibî jî ji hela ferhengê û wate ya wê analiz bikin û şifre ya wê derxin holê.

Ten: Ten (Cesed), *Tele:* Xefk (kemîn), (Kanar, 1995: 51-469).
Lat: Pût, *La la:* Na na (Sarı, 1982: 682-684).

Li gorî felsefeya di vî qalibî de; Ten (cesed) ji bo rihê meriv mîna kemînekê ye. Dîsa cesedê (beden) meriv wekî pûtekî ye. Pêwîst e meriv nekeve kemîna bedenê û bedena meriv ji meriv re nebe mîna pûtekî. Li gorî vê felsefeyê ya giring giyanê meriv e. Pêwîst e kes ji bedena xwe pirtir giyanê xwe xurt bike û li du xwestekên bedena xwe (nefa xwe) neçe û giyanê xwe li paş nehêle (Yılmaz, Serdar Bamed, 2015: 64). Li gorî Platon; ruh ji 'alema îlahî bi ketina bedenê destpêdike û bi mirina bedenê dîsa vedigere 'alema îlahî. Li gorî Platon ruh di bedena însan de li xurbetê ye, weke hebûnekê di qefesê de ye. Li gorî Platon pêwîst e di vê serdemê de ruh ji jiyana maddî rû bizîvirîne, ji azwerî û şewetên xirab dur bikeve. Qabilîyeta xwe ya vegera ber bi îlahî ve ji xwe re esas bigire. Li gorî Platon beden çavkanîya xerabîya tevan e. Pêwîst e rûh ji xwestekên bedene re serî netewîne (Platon, 2001: 69). Li gorî tesewîfa Îslamî yê ku xerabîya təkiliya ruh û bedene dixwaze nefsa e. Yê ku rûh nexweşik dike nefsa e. Nefsa şewetê, azweriyê û xwestekên maddî temsil dike. Nefsa daim dixwaze bedene ber bi xwestekên maddî ve bibe (Şimşek, 2014: 142). Her çiqas di qalibê *tentelelat la la* (تن تل لات لا لا) de Şêx Şemseddîn behsa nefsa nekiriye jî lê nefsa û beden mîna hev dîtine.

Di tarîfa têgehên hermetotîkê de lihevkiyên tune ye. Lihevkiyên û gihandina wateyê hevbêş jê re ne armanc e. Nediyaîya ku bingehên wateyan saz dikin weke şirove, şerhkirin, metin, famkirin, ji ber sedema şiroveyên van têgehên, ne mumkin e ku meriv bikare ji hermetotîkê re tarîfê hevbêş bike.

Meriv dikare hermetotîkê di çanda Îslamê de bi navê te'wîlê bide nasîn. Di çanda Îslamê de heta sedsala 11. şirove weke çandeke zindî hatiye domandin. Me di despêkê de jî got ku zimanê Kurdî muhtacê şirovekirina filolojiya Kurdî ya klasîk e. Em dixwazin li jêrê çend mînakên ji beytên Melayê Cizîrî bidin û li ser çend peyvên rawestin:

Tu ji Melayî her bipirs esrarê îşqê hel dikit
Wê mu'emmâyê çî zanin sed mela û muste'id (Tunç, 2008: 316)

Zanim perişan î ji dil bêhed bi êşan î ji dil
Teşbihê buryan î ji dil billah ne însan î Mela (Tunç, 2008: 468)

Mîm metle'ê şemsa ehed ayine sîfet kir
Lami' ji 'Ereb berqê li fexxarê 'Ecem da (Tunç, 2008: 54)

Dema ku em tenê li ser beytekê an peyvekê ji beytê rawestin em dikarin gelek şîrovan derxin. Mînak; di beyta dawî de peyva *fexxar* bi wateya pesindar, ew kesê xwediyê pesin tê zanîn (Sarı, 1982: 573). Di **şîroveya** Dîwana Melayê Cizîrî ya Mela Ehmedê Zivingî de peyva *fexxar* bi wateya xaka Ecem îfade kiriye. Ji bilî Mela Ehmedê Zivingî bi piranî peyva *fexxar* bi vî şiklî hatiye **şîrove** kirin.

Dema ku em li dîrokê dinerin em jî dikarin bi vî şiklî şîrove bikin: Dema ku Cenabê Pêxember (s.x.l.) çêbûye weke mucîzeyên wîladeta wî weke berqekê li seraya Melik Kîsrayê Ecem xistiye, seray hejjiyaye, şaneşînên wê û çardeh burcên serayê hilweşiyane. Agirê atêşperestên ‘Ecem vemirine. Gola Savayê zûha bûye. Alimê olî Mûbezan yê ‘Ecem, di xewna xwe de dîtiye ku deveyên serkêş hespên beza danin ber xwe û Çemê Diclê derbas dikin û di nava xaka Îranê de belav dibin (Özkan, 2016: 30).

Dîsa di dema belavbûyîna dînê Îslamê de cenabê Pêxember Muhemmed (s.x.l.) ji mezinê Ecem Husrev Pervîzê II. re, bi Ebdullah b. Huzafe es- Sehmî re nameyekê dişîne. Dema ku name jê re diçe haqaretê li Ebdullah b. Huzafe es- Sehmî dike û nameya Cenabê Pêxember (s.x.l.) diçirîne. Piştî vê bûyerê cenabê Pêxember (s.x.l.) gotiye: Xwedê milkê Kîsra perçe perçe bike. Paşî layê kîsra wî dîkuye û xaka Ecem perçe dibe. Li vira jî ev şîrove derdikeve ku berqa nura Îslamiyê, nura cenabê Pêxember Muhemmed (s.x.l.) li seltêneta mezinên Ecem xistiye. Hikmê seltêneta *fexxarê* ‘Ecem wînda bûye û nura îslamê li axa ‘Ecem belav bûye (Avcı, 2002: 71-72).

Dîsa meriv dikare şîroveyekê wiha jî bike; her çiqas *fexxarê* Ecem gelek bin jî yek ji *fexxarê* Ecem Selmanê Farisî ye. Selmanê Farisî ji malbateke dewlemend û xwedî îtibar bû (Hatipoğlu, 2009: 441-443). Selmanê Farisî jî ji *fexxarê* ‘Ecem tê hesabandin. Nura Îslamê li dile wî xistiye yekem kesê Ecem ku ketiye dîne Îslamê.

Weke mînak meriv dikare bêje; çawa ku di beyta Melayê Cizîrî de derbas dibe “Wê mu’emmayê çi zanin sed mela û muste’id.” ka “mu’emma” çi ye? Pêdivî heye ku hermetotîka wê were kirin. Dema ku Mela dibeje: *Billah ne însan î Mela* ka Mela çawa ne însan e? Em dikarin van mînakan zêde bikin lê bi kurtasî pêwîst e ku bi hurbîni li ser tekstê edebiyata Kurdî ya klasîk were rawestandin.

5. Xebatên ku di edebiyata Kurdî de Li Ser Hermetotîkê Hatine Kirin

Hermetotîk, ji bo edebiyata Kurdî wateyeke nû ye û ciyê xwe di qada edebiyata Kurdî de hîn baş nedîtîye. Li Bakûr di vi warî de tu xebat nehatine kirin. Çend xebatên ku hatine kirin jî li Başûr hatine kirin. Em ê du xebatên ku hatine kirin bigirin ber lêkolînê, ka bi çi şiklî hermetotîk di edebiyata Kurdî ya klasîk de hatiye pratîze kirin. Xebatekê em ê ji zaravayê edebiyata klasîk ya Kurdîya Kurmancî ya din jî em ê ji zaravayê Edebiyata klasîk ya Kurdîya Soranî bigirin ber analîzê.

Dr. Hüseyin Osman Abdurrahman Êrweyî, weke teza doktorayê, bi navê *Xwendineke Hermetotîkî bû qesîda- hê di ber qalû belayê* ya Melayê Cizîrî di sala 2013an li Zanîngeha Soran li kolejî adab di beşa zimanê Kurdî de amade kiriye. Qesîda hê di ber qalû belayê ya Melayê Cizîrî 17 malikan pektê.

Hê di ber qalûbelayê belku ev ‘alem nebû
Çerx û dewran dewrê gerdûn gunbedê mîna nebû

‘Erş û kursî hêj di mexfîbûn di kenza qudrê
Husnê Heq bû istiwaê lami’a işqê hebû

Nehtîbûn hukmê sifatan ew ji zatê lem yezel
‘Aşiq û me’şûqî yek bûn şem’û hem perwane bû

Husn û hubzatê qedîm in lê cûda bûn ew ji yek
Lê niha isme hudûsê hikmet û tefsîl we bû

Yek di zatê surşîrînan bû cemal û husn û sur
Yek di qelbê ehlê dil nar û celal û cezbe bû

‘Aşiq û me’şûqî elheq herdu mir‘atê yek in
Lew di eslê cem‘ê da eslê qedîm ayîne bû

Cezbe û seyra sulûkê bê mehebbet nabitin
Cehdeya bê‘îşq û hub çendî ku kir bê feyde bû

Salikên ‘îşqê yeka yek hewce nînin ez bibêm
Cameya pîrê terîqê ser ji nik şehzade bû

Reng û reng ehlê meqamatê terîqê çûne seyr
Hin celal û hin cemal û sermeyan ev bade bû

Ê birî ‘eynê beqayê badenoşê îşqê bû
Ê bûyî mehwê fenayê ‘aşiqê bêçare bû

Êk ji wan perwane bû soht û fixanek jê nehat
Êk ji wan teşbîhê goyînê bi ah û nale bû

Awurên eswed‘uyûnan aqilan sewda dikin
Gezmeya ‘aşiq vi dil keftî ji çehvên şehle bû

‘Aşiq û me’şûqî da wasil bi yek bin bê hicab
Mehwî bû bi‘zzati ‘aşiq lew di ‘îşqê perde bû

Lew di ‘îşqê da fena bû da bibit baqî di dost
‘Aşiqê baqî nebû qasil hetta fanî nebû

Nuqteê ‘ilm û sewadê herf û neqşê ‘alemê
Ser didin me‘nayekê eslê sewadê nuqte bû

Her yek e‘w dê yek bimînit ewwel û axir yek e
La cerem nabî du bê ê dê bimînit her hebû

Her çî de‘wayê di ‘îşqê da Mela sabit kirî
‘Eynê de‘wayê di nefsil‘emri dîsa şehde bû (Tunnç,2008:458)

Di vê helbestê de Melayê Cizîrî behsa hebûnê dike. Li gorî bahwerîya Mela, hîn alem tunebû, tiştên aleme hîn xwuya nedikirin (weke ‘erş û kursî hwd.) ronahiya ‘eşqê hebû. Hîn tu tişt tunebû Xwedê ‘eşq afirandîye. Sifatên Xwedê hîn nedihatî zanîn ‘aşiq û maşûq yekbûn. Xwedê aşiqê zatê xwe bû. Xweşîkbûn û heskirin yek bûn. Li gorî vê helbestê û van fikrên Mela meriv dikare bibêje ku Mela behsa wehdet-ul mutlaqê dike. Xweda hebûneke mutleq e.

Teza doktorayê ya Êrweyî ji 397 rûpelî pêktê. Em dikarin bibêjin ku ev xebat cara yekem bi metoda hermetikê, di lêkolîneke akademîk de, li ser edebiyata Kurdî ya klasîk hatiye şirove kirin û pratîze kirin. Tiştê herî balkêş ku tenê li ser helbestekê bi 397 rûpelî teza doktorayê hatiye nivîsîn. Lo gorî ku me ji rêbaza xebata Êrweyî famkir, rêbaza hermetîka Paul Ricoeur bikaraniye. Li gorî Paul Ricoeur, armanca her şiroveyê rakirina dûrahîyan di navbera metnên di serdema çandekê û şirovekar de ye (Göka, Aktay, 1999: 69). Êrweyî, armanca vekolîne di doktora tezî ya xwe de wilo îfade dike; Melayê Cizîrî Hozanvanekî wisa mezin e ku pêdivî bêtir vekolîn li ser bîne kirin heye. Bi metodeke nû kuratiya fikra sofîyekî û rê û rêbaza wî xwuya bibe, ji bo vê meremê, me metoda hermetîkê hilbijart.

Teza doktorayê ya Êrweyî ji du beşan pêktê. Beşa yekem behsa hermetotîk û qonaxên wê bi awayekî berfireh dike. Di beşa duyem de pratîze û şîrove kirina xalên edebî dike. Helbesta Melayê Cizîrî ya bi navê *hê di ber qal û belayê* ji bo şîrovê daye sê mamosteyên ayînî, pênc mamosteyên zaningehê û du kesên asayî. Di xebatê de şîrove û fikrên van kesan yên ku li ser qesîdeyê hatine kirin cî digirin. Şîroveya qesîdeyê beyt bi beyt weke tabloyekê derdixe. Paşî bi awayekî berfireh ji şerhên ku li ser vê qesîdeyê hatine kirin weke şerha dîwana Melayê Cizîrî ya Mela Ehmedê Zivîngî û h.w.d. jî sûd werdigire. Bi awayekî pir berfireh bêje bi bêje analîza helbestê dike.

Xebata duyem ya ku em ê bigirin ber analîzê, teza doktorayê ya bi zaravayê Soranî hatiye amade kirin ya bi navê *Hermetotîkay Şi'ri Sofîyaney (Mehwî)* ya ku Hemin Omer Ahmed amade kiriye. Hemin Omer Ahmed, teza xwe ya doktorayê, di sala 2014an li Zaningeha Suleymanîyê amade kirîye. Omer Ahmed, li ser dîwana Mehwî hinekî bi rêbaza hermetotîka kevin û hinekî jî ji teoriyên nû sud wergirtîye. Bi awayekî berfireh li ser ûnsurên tesewifê yên di dîwana Mehwî de rawestiyaye. Teza doktorayê ya Hemin Omer Ahmed ji derwazeyek û sê beşan pêktê. Di derwazeyê de behsa pênaseya hermetotîkê û cudahiya wê li gel te'wîl û tîkîliya wê bi belaxet/rewanbêjiyê û pêwendîya wê bi rêbazên rexneyî ya piştî bûnyadgerî/structuralism hatiye kirin. Di beşa yekem de weke metin bi navê di navbera lezzet û hermetotîkê de ye. Beşa yekem ji du beşan pêktê. Di binbeşa yekem de behsa xezelê dike weke bingeheke dijberiya tesewifê û tê de li ser hinek tîgehên weke jin, cimal, celal û kemalê radiweste. Di binbeşa duyem de jî behsa meyê weke mîraseke tesewifê di nava hermetotîkê dike. Di beşa duyem ya teza doktorayê de di bin navê hermetotîka finomînolojîyê ye. Tê de behsa finomînolojî weke navgînekê ji bo xwendinek hermetotîkê dike. Herwiha behsa mabestdarî û azmûna helbestvan û meseleya ipstmolojiya fêmkirinê dike. Di beşa sêyem ya teza doktorayê de bi navê hermetotîka sîmyolojîyayê (bingeh û problem) dike. Herwiha behsa lijk (mentiq) weke alîkarê xwendina hermetotîkê û di gel wê hinekî behsa pîrsgirêkên analîza hermetotîkê yê di derbarê tesewifê dike. Herweha behsa wan şîroveyên ku di bin navê şerh te'wîl, tewzîz û tefsîrê hatine kirin gengeşe dike. Li ser ûnsurên tesewifê yên di dîwana Mehwî de derbas dibin diraweste û van ûnsuran bi tewîla dîrokî, bi meşhurên tesewifê yên weke Hallacê Mensur ve girêdide. Ya herî balkêş û giring ev e ku Hemin Omer Ahmed, tewîl û şerh tevlihev nekirine, her tîgeh di ciyê wê de ifade kiriye.

Em karin xebatên ku bi rêbaza hermetotîkê hatine amade kirin gelek mînakan bidin, weke mînak; bi navê *Xwendinewekî Hermetotîkî Bo Şi'ri Mehwî* gotarekdi sala 2019an ji hêla Prof. Dr. Yadîgar Letîf Şarezorî di Kovara Wêjeya Kurdî sal 5 hejmar 7an di rûpelê 136-158an de hatiye nivîsandin. Li ser şî'rek Mehwî rawestiyaye bi metoda hermetotîkê analîz kiriye.

Encam

Me xwest ku em bizanibin ka hermetotîk çiyê, hermetotîk ji bo çî di edebiyatê de hatiye bikaranîn û cihê hermetotîkê di edebiyata Kurdî ya klasîk de çiyê û çî xebat hatine kirin. Me di vê xebatê de dît ku di edebiyata Kurdî ya klasîk de, bi rêbaza hermetotîkê, weke pêwîst pir xebat nehatine kirin û xebatê kevin yê ku hatine kirin jî em dikarin weke şerhê bidine nasîn. Pêwîstiya xebatên edebiyata Kurdî ya klasîk bi rêbaza hermetotîkê heye. Di vê xebata me de derkete holê ku şîrovekarî an hermetotîk armanca wê ya bingehîn raste rast famkirina metnan e. Hermetotîk gelek wateyan li tîgehên datîne û wan bi rêbazên cihê şîrove dike. Her çiqas hermetotîk cara pêşî, ji şîrovekirina pirtûkên pîroz û ji ûnsurên filolojiya klasîk pêk hatibe jî, lê aniha raste rast bûye rêbazek edebîyat û hûnerê. Hermetotîk ji bo edebiyata Kurdî mijareke nû ye. Hermetotîk, ji bo edebiyata Kurdî wateyeke nû ye û ciyê xwe di qada edebiyata Kurdî de hîn baş nedîtîye. Derketîyê holê ku pêwîst e em helbesta Kurdî ya klasîk gelek caran di ber çavan re derbas bikin û analîz bikin. Wê bê xwuya kirin di her şîrove kirina helbesta Kurdî ya klasîk de, wateyên nû derkevin holê û em ê tê de bigihêjin ku kevneşopiya şerh kirina helbesta Kurdî ya klasîk ya heyî, wê ne bes be ji bo famkirina edebiyata Kurdî ya klasîk. Dema ku em ji hermetotîkê sud wergirin em ê di helbesta klasîk ya Kurdî de asoyên nû bibinin. Li Bakûr di vî warî de tu xebat nehatine kirin. Çend xebatên ku hatine kirin jî li Başûr hatine kirin. Ji bo edebiyata Kurdî

ya klasik baştir were famkirin pêwîst e di qada hermetikê de berhemên Kurdî yê klasik bi hûgilî bêne şirove û lêkolîn kirin.

Çavkanî

- Adak, A. (2013). *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasik*. İstanbul: Nubihar.
- Avcı, C. (2002). *Kisra*. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 26, 71-72). Ankara.
- Aydın, A. (2015). *Şerh, Hadis İstihlaları Sözlüğü*. İstanbul: Fav.
- Aykaç, Y. (2023). *Analîzeke Edebî li ser Muşa'ereya Aşiq û Maşûq a Rûhî. Mukaddime* (Özel Sayı 1), 195-227.
- Aykaç, Y., Başçı, V. (2022). *Şeyh Muhammed Kerbelâyî'nin Mevlâna Halid-i Bağdâdî'nin Gazeline Yazdığı Tahmîsin Tasavvufî ve Edebî Şerhi*. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 29 (Aralık 2022). 63-91
- Aykaç, Y., Başçı, V. (2022). *Dahûrîneke Tesewîfî li ser Qesîdeya "Çelebî" ya Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî*. Kovara Kurdîname (7), 75-103.
- Aykaç, Y., Başçı, V. (2022). *Şerha Tesewîfî ya Qesîdeya "Bangê Weys" a Kerbelâyî*. Şarkiyat 14 / 2 (Ağustos 2022). 537-562.
- Bilen, O. (2002). *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*. Ankara: Kitabiyat.
- Birîfkanî, Ş. N. (1986). *El-Bidûr el-Celiyye*. Erbil.
- Birişik, A. (2011). *Tefsir*. TDV İslam Ansiklopedisi (c. 40, 281). İstanbul.
- Cebecioglu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber.
- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. Ö. Doğan (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Ebû Zeyd, N. H. (2014). *Hermetik ve Metin Yorumu*. M. Çoşkun (Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (46). İstanbul, 239.
- Efendioğlu, M. (2010). *Şerh*. TDV İslam Ansiklopedisi. (c.38, 555-558). İstanbul.
- E. Palmer, R. (2003). *Hermetik*. İstanbul: Anka .
- Gadamer, H. G. (1990). *Tarih Bilinci Sorunu*. Der. P. Rabinow – W. Sullivan, Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım'da. T. Parla (Çev.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Gadamer, H. G. (2003). *Hermeneutik*. D. Özlem(Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Gültekin, H. (2020). *Metin Şerhi*. Söylem Filoloji Dergisi 5 (1), (137-148).
- G. Jeanrond, W. (2007). *Teolojik Hermetik*. İstanbul: İz.
- Hatipoğlu, İ. (2009). *Selman-ı Farisi*. TDV İslam Ansiklopedisi. (c.36, 441-443) İstanbul.
- İnalçık, H. (2002). *Hermetik, Oryantalizm, Türkoloji*. Doğu-Batı, Oryantalizm-I. Ankara: Doğu Batı Yayınları, Yıl:5, Sayı 20.
- Ibnî M. (2004). *Lisanu-l Arab, el-Mu'cemu'l-vasît*. Mektebetu'ş-Şûruk'd-Devliyye. Kahire.
- Kanar, M. (1995). *Büyük Türkçe-Farsça sözlük*. Tahran: Şirin.
- Karadağ, M. (2004). *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*. Ankara: Ürün.
- Kaya, M. (2018). *Kur'an'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri*. Dilbilim Akademik Dergisi (2), 132-165.
- Kılıç, M. E. (1998). *Hermes*. TDV İslam Ansiklopedisi (c.17, 228-229). İstanbul.
- Kortantamer, T. (1992). *Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*. İlesam 1. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu Sunumu. Ankara.
- Omer A. H. (2014). *Hermetik Şi'ri Sofiyaney Mehwi*. Teza Doktorayê. Zaningha Silêmanî.
- Özcan, Z. (2000). *Teolojik Hermetik*. İstanbul: Alfa.

- Özkan, M. (2016). İrhasatla İlgili Rivayetlerin Metin ve Anlam Açısından *Değerlendirmesi* (c. 7, 30). *Timaios Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Platon,(2001). E. Günay-L. Ay (Çev.). İstanbul: Sosyal.
- Sarı, M. (1982). *El-Mevarid Littûlab*. İstanbul: Bahar.
- Şarezorî, L.Y. (2019). *Xwendinewekî Hermetikî Bo Şi'ri Mehwî*. Kovara Wêjeya Kurdî (7), Zaningeha Selahaddîn. 136-158.
- Şeker, N.(2015). *Ibn Ebu Cemre el Ezdî ve Behcetûl Nûfûs*. Kahramanmaraş: Noya.
- Şimşek, İ. (2014). *Din estetik boyutu / Tanrı, ruh ve ölüm*. Samsun: Etüt.
- Tatar, B. (2004). *Hermetik*. İstanbul: İnsan.
- Tunç, O. (2008). *Mela Ehmedê Cizîrî*. İstanbul: Nubihar.
- Toprak, M. (2016). *Hermeneutik ve Edebiyat*. İstanbul: Dergah.
- Wilhelm, D. (1999). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. Ö. Doğan (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Yavuz, Y. Ş. (2012). *Te 'vil*. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 41, 27). İstanbul.
- Yılmaz, B. S. (2015). *Dîwana Şêx Şemsedîne Exlatî*. İstanbul: Nûbihar.
- Êrweyî, H. O. A. (2013). *Xwendineke Hermetikî bû qesîda - hê di ber qalû belayê- ya Melayê Cizîrî*. Teza Doktorayê. Zaningeha Soran.
- Zivingî, M. E. (1959). *El-Iqdu'l-Cewherî fî Şerhî Dîwanî Şeyxil-Cezerî*, (c 1, 11). Qamişlo.